

RECENZIE

Iustina Nica Burci, *Despre proprietate. Categorii sociale periferice. Studii de toponimie istorică în Muntenia și Oltenia*, Editura Pro Universitaria, Colecția FILOLOGIE, București, 2021, 272 p.

De Cosmin Căprioară,
Universitatea Ovidius din Constanța

Școala toponomastică de la Craiova, cu baze solide puse de Gh. Bolocan, continuă să se afirme prin contribuțiile valoroase ale reprezentanților săi. Este și cazul noului volum al Iustinei Nica Burci, *Despre proprietate. Categorii sociale periferice. Studii de toponimie istorică în Muntenia și Oltenia*, apărut în 2021, în condiții grafice excelente, la Editura Pro Universitaria din București.

Autoarea s-a remarcat, în cadrul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” al Academiei Române, prin numeroase studii de toponimie și onomastică, în care a prevalat abordarea interdisciplinară a acestor două domenii, atât în sincronie, cât și, mai ales, din perspectivă diacronică. A publicat mai multe volume: *Antroponimie în diacronie. Privire specială asupra Iașului*, 2001, *Toponimie și antroponimie moldovenească (sec. XVIII)*, 2003, *Dicționar de meserii și funcții vechi*, 2009, *Terminologia geografică populară. Dicționar de sinonime*, 2014, este coautoare a *Dicționarului entopic al limbii române* (două volume, 2009) și a altor dicționare (precum *Dicționar invers al numelor de localități din România*, 2002, *Dicționar de frecvență al numelor de familie românești*, 2003, *Dicționar invers al numelor de ape din România*, 2006 etc.). Printre numeroasele sale studii și articole se numără: „Termeni geografici proveniți de la zoonime”, 2007, „Apelative privitoare la corpul uman în terminologia geografică românească”, 2008, „Prenumele feminine – repere locale și sociale în toponimia din Oltenia”, 2010, «Noms de famille – doubles et triples – dans l’anthroponymie actuelle de Iassy», 2011, „Termeni geografici populari pentru caracteristicile noțiunii de ‘vale’” și „Structuri toponimice cu numerale”, 2013, “The Role and the Typology of the Cross in the Place Names of Oltenia”, 2016, „Materializări toponimice ale Râului în sudul țării”, 2017, “The current toponymy of Oltenia and Muntenia from the ethnic point of view. A statistical consideration”, 2018, “Iconic figures of the old rural society featured in Oltenian toponymy: the priest/priestess”, 2020 ș.a.

Volumul recent apărut are la bază planul de cercetare cu tema *Evoluția istorică și social-economică a Olteniei reflectată în toponimie*,

propus de autoare în cadrul institutului. Acesta s-a materializat în perioada 2016-2019, prin publicarea în reviste de specialitate a unei serii de articole [„Categorii sociale periferice în toponimia din Oltenia și Muntenia” (I și II), 2016, 2017, “Terms that refer to land ownership and its delimitation, in the field of toponymy”, 2017, “Toponymical remains of a past social category: the boyars”, 2018, „Locuri marcate de interdicție în sistemul vechii proprietăți românești: *braniștile*”, 2019, „Ocurența apelativelor slave *ocină* și *ohabă* în toponimia românească actuală”, 2020, “The *vineyard* appellation in the present toponymy of Oltenia: names formed with anthroponyms”, 2019, „Prezența apelativului *moșie* în toponimia actuală”, 2020]. În volumul de față, care adună la un loc și pune într-o lumină nouă aceste contribuții, observațiile au fost extinse „și asupra Munteniei, iar inventarul exemplelor și diversitatea analizei au beneficiat de abordări mai extinse și amănunțite” (p. 12, nota 10).

Structurată în două părți, lucrarea este încadrată de necesarul capitol introductiv și de concluzii, reluate și în limba engleză (în traducerea Adrianei Ilinca), ceea ce favorizează largirea sferei de receptare a cărții.

Introducerea (pp. 7-13) ilustrează concepția doamnei Iustina Nica Burci cu privire la rolul și locul toponimiei, sugerându-se, printre altele, inclusiv felul în care aceasta trebuie abordată de cercetători:

Toponimia se află (...) într-o conexiune complexă cu istoria zonei pe care o «îmbracă», dând dovadă, în această relație, de maximă fidelitate. Ea nu descrie cu precizie doar caracteristicile fizice sau „psihice” ale reliefului, ci surprinde (...) imaginea socioeconomică sau administrativă a regiunii, categorii etnice, religioase, sociale, relații de proprietate ori de rudenie și, nu în ultimul rând, ne face cunoștință cu oamenii locului: vizibili – cei ale căror prenume, patronime, porecle, supranume apar în structurile denominative, dar și cei invizibili, denominatorii, pe care putem astăzi doar să îi intuim prin intermediul denumirilor pe care le-au lăsat în urmă. (p. 9).

Ea se află astfel în consonanță cu concepțiile lui I. Iordan (din *Toponimia românească*) și I. Toma (din *101 nume de locuri*). Ca urmare, obiectivul fundamental al volumului constă în „prezentarea și analizarea acelor elemente lexicale (onimizate) de factură socioeconomică și istorică, care au marcat succesiv evoluția societății noastre” (p. 10).

Tot în partea introductivă, autoarea dă răspunsuri unor întrebări referitoare la resorturile care au făcut-o să aleagă un anumit segment lingvistic și temporal, o zonă anume, alcătuită din Oltenia și Muntenia, a cărei analiză poate oferi un model valabil pentru întreg spațiul românesc, și o organizare specifică a materialului. Astfel, prima parte urmărește „studierea

acelor denumiri care implică noțiunile de proprietate/moștenire” și persistența lor în contemporaneitate, iar partea a doua „nu mai are în vedere obiecte (geografice), ci oameni” (p. 12).

Cercetarea, care se dorește sistematică și exhaustivă, arată

în ce tipuri de structuri și sub ce formă se păstrează în toponimia actuală lexemele discutate; ce tipuri de nume admit lângă ele și cum se exprimă, din punct de vedere gramatical, relația dintre părțile componente ale denumirilor compuse; care este frecvența și distribuția teritorială pe care o înregistrează, în momentul de față, atât în raport cu alte modele toponimice, cât și cu celelalte cuvinte analizate (p. 13).

Cele două părți, de întindere inegală, care alcătuiesc miezul lucrării sunt deschise de câte un microstudiu despre temele tratate, care asigură cadrul general teoretic, istoric și metodologic.

Prima parte cuprinde șase studii, care au tangență în mai mare măsură cu aspecte juridice străvechi reflectate în toponimia contemporană.

Vechea comunitate rurală românească, se arată în subcapitolul introductiv al acestei părți, a beneficiat „în diferite arii culturale și temporale” de „reguli succesoriale variate” (p. 23) și a avut la bază, timp de câteva secole, „sistemul juridic de tip cutumiar” (p. 25). Acesta s-a transformat de-a lungul timpului, favorizând trecerea treptată de la proprietatea colectivă, bazată pe devălmășie, la proprietatea individuală, așa cum se arată în *Dicționarul de sociologie rurală. Concepte-teme-teorii*, (București, 2011, pp. 81-82), coordonat de prof. univ. dr. Ilie Bădescu:

Există astfel tendința individualizării proprietății obștești în raport cu ocolul, a proprietății cătunului în raport cu satul matcă, a liniei de neam în raport cu satul și a familiei în raport cu linia de neam. (p. 26).

Dar autoarea nu și-a propus să facă „o istorie a sistemului juridic de tip cutumiar”, ori să urmărească „circuitul posesiunilor în interiorul sau în afara unui neam ori a unui sat”, ci să prezinte „care sunt, în ce grad și sub ce formă s-au conservat în realitatea lingvistică actuală – a numelor de locuri în particular – apelativele care au desemnat cândva vechi forme de proprietate” (p. 29), bazându-se în special pe materialul cuprins în dicționarele toponimice ale Olteniei (DTRO) și Munteniei (DTRM).

În primele trei capitole (*Prezența apelativului moșie în toponimia actuală*, pp. 33-59, *Ocurența apelativelor slave ocină și ohabă în toponimia românească actuală*, pp. 60-80, *Toponimele cu marca „partea lui...” – reminiscențe ale vechiului drept cutumiar românesc*, pp. 81-101), după

definirea lexicografică a termenilor-cheie și descrierea contextului sociojuridic în care aceștia apar, autoarea face o detaliată analiză diacronică a sferei de cuprindere semantică și a evoluției acestora, utilizând, spre ilustrare, un mare număr de atestări din volumele seriei B. Țara Românească a monumentalei *Documenta Romaniae Historica* (DRH). Partea finală a studiilor cuprinde reflectarea situației din sincronie a apelativelor, primate în special ca nume de „obiecte geografice”. Toponimele respective sunt ordonate după structură, pe categorii. Acest tipar metodologic este aplicat consecvent pe parcursul întregii lucrări, ceea ce dă coerență volumului. Se observă predominanța numelor compuse, care, pe lângă termenul care arată categoria toponimică, au în componență și un termen individualizator (care, la origine, reprezintă un antroponim, toponim sau apelativ, aflate la diferite cazuri, de obicei la genitiv ori la acuzativ, dar și un adjectiv, mai ales un adjectiv „posesiv” sau „de apartenență”, precum: *bădească, bălănească, moștenească, nănășească, petrecănească, trestienească* etc.). Toți acești termeni cu rol de identificare sunt supuși unei analize lingvistice detaliate. Mai cu seamă antroponimele, care, oricum, sunt preponderente (sub formă de nume unice sau nume duble), permit interesante observații despre originea lor (multe având la bază porecle, nume etnice, nume de funcții și meserii, relații de familie, elemente care atestă o anumită condiție socială etc.) și indică etapele succesive cunoscute în procesul de constituire a sistemului de denotație oficial (cf. *Moșia Viorichii, Moșia Lupului, Ocina Barbului, Partea Mihalcei, Moșia lu Bălan, Ocina lu Bârsan, Partea lui Călin; Moșia lu Ioniță a lu Căpruciu, Moșia lu Nae al Popeștilor, Moșia Popii lui Matei, Ocina Neacșei a Leroaei, Partea lui Matei din Poiană, Partea lui Radu Căpitanul de Ruși, Partea lui Dumitru al lui Drăghici Baciul; Moșia Andrei Pascu, Moșia lu Ioniță Băbeanu, Partea lui Neagu Vârtelniță, Partea lui Dragomir Sorescu* etc.).

Apelativul *vie* apare într-un număr mai mare de toponime actuale decât *moșie, ocină* și *ohabă*, fapt justificat pe de o parte de vechimea culturii viței-de-vie pe teritoriul țării noastre, iar pe de altă parte, de recunoașterea timpurie a dreptului de proprietate asupra viei al celui care o plantase și o îngrijise inițial, nu numai în urma numeroaselor tranzacții, donații etc. căroro terenurile cu vii le-au fost obiectul. În capitolul dedicat (*Apelativul „vie” în toponimia actuală din Oltenia*, pp. 102-145), autoarea urmărește apelativul (doar în DTRO, în lipsa volumului corespunzător din DTRM) pe trei coordonate: în construcții cu antroponime (de tipul: *Via Radului, Via Păunii, Via lu Bălă, Via Notarului* etc.), în toponime cu prepoziții (precum *Via cu Gutui, Via de la Gruni, Viile dintre Vii, În Via Bătrână, Plaiu cu Viile* etc.) și în toponime construite cu adjective (cum sunt: *Via Bătrână, Via Domnească, Via Murgească* ș.a.). Încă o dată se observă legătura strânsă dintre toponime și antroponime, care, practic, se susțin reciproc.

În acest context, ar fi de făcut o observație, care ține, probabil, de redactare sau de sursa de documentare. Antroponimul *Bălă*, cunoscut nouă ca nume de familie al bunicilor materni, apare de două ori (p. 115 și 124) scris sub forma (greșită) *Blă* (*Via lu Blă*), ceea ce se datorează preluării ca atare din DTRO (s.v. *Via* ~, vol. 7, p. 245), deși apare și forma corectă în toponimul *La Via lu Bălă* la p. 130. De altfel, este posibil ca *Via lu Blă* (s.c. Turburea-GJ) și *La Via lu Bălă* (s. Turburea de Sus c. Turburea-GJ) să reprezinte același obiect geografic. Pe de altă parte, toponimul (*La*) *Via lu Bălă*, consemnat, potrivit DTRO, în s. Menții din Dos c. Borăscu (sub forma *Via lu Blă*), unde denumește și un deal, este cunoscut și în satul vecin, Miluta, din aceeași comună, dar este legat de o vie care se afla la mare distanță de limita dintre cele două sate, deci nu reprezintă același referent. Ceea ce au în comun cele două toponime este legat de fostul lor proprietar, învățătorul Ion Bălă.

Un număr mare de toponime rezultă de la o altă realitate juridico-funciară din trecutul țărilor române: braniștea (v. capitolul *Locuri marcate de interdicție în sistemul vechii proprietăți românești: braniștile*, pp. 146-158). Aceasta reprezenta o formă fundamentală de proprietate, rezultată prin defrișarea unei părți de pădure, cel care realiza acest lucru devenind proprietarul acelei suprafețe. Spre deosebire de toponimele bazate pe celelalte forme de proprietate analizate, aici sunt mai numeroase formele simple. Poate și pentru că braniștile erau domnești, mănăstirești și boierești, foarte rar aparținând moșnenilor.

Capitolul *Termeni referitori la proprietatea asupra pământului, la delimitarea lui, la lege și fiscalitate* (pp. 159-181) aduce în atenție peste 50 de termeni toponimici mai puțin cunoscuți, unii din ei chiar ieșiți din uz, dar foarte importanți pentru dezvăluirea unor aspecte importante din istoria locurilor respective, a sistemului de proprietate, a fiscalității etc. A se vedea, de pildă: *ales, cosac, danie, dram, falcă, gloabă, jug, jurebie, mejdină, pământenire, pogon, prisos, slobozie, șugubină, trup, valma* etc. Termenii sunt analizați din punctul de vedere al organizării structurale, al originii și al frecvenței. Este de remarcat poziția frunțasă ocupată de *slobozie*, cu 54 de ocurențe, în clasamentul celor mai răspândite toponime din Muntenia și Oltenia analizate aici. Referitor la *pogon*, semnalăm toponimul (*La*) *Pogoanele Școlii* (s. Miluta c. Borăscu-GJ), care nu apare în DTRO s.v (cf. vol. 5, pp. 219-220) și care denumește un teren agricol de câteva hectare, acum pășune, aflat în folosința școlii din sat în perioada interbelică.

Partea a doua cuprinde trei teme, cu caracter sociolingvistic mai pregnant: *Nume de domnitori în toponimia actuală din Muntenia și Oltenia*, pp. 186-205, *Reminiscențe toponimice ale unei categorii sociale din trecut: boierii*, pp. 206-221, *Categorii sociale periferice în toponimia din Muntenia și Oltenia*, pp. 222-256. Aceasta se deschide, ca și prima parte, cu un set de

observații metodologice și de conținut. Scopul este, în acest caz, de a se evidenția, prin intermediul toponimelor, personalitățile, privite dinspre vârful piramidei sociale spre bază, care și-au pus amprenta asupra vieții juridice și socioeconomice a comunităților, rămânând astfel în memoria acestora.

Mai întâi, sunt avute în vedere numele de domnitori (de fapt, și unele derivate de la acestea), care „se încadrează în rândurile unei toponimii encomiastice și comemorative” (p. 194). Ele se repartizează în două categorii. Este vorba, pe de o parte, de oiconime, impuse de obicei pe cale administrativă, supuse presiunilor politicului și, în consecință, mai instabile (a se vedea, de exemplu, analiza la care autoarea supune termenii legați de familia regală, pp. 198-201), iar pe de altă parte, de microtoponimele apărute spontan și, ca atare, mult mai rezistente în amintirea oamenilor. Interesantă este și păstrarea, în structura toponimelor, a unor termeni simpli și derivați, precum *domn*, *domnie*, *domniță*, *domnesc*, *doamnă*, *domnitor*, *beizadea*, *principe*, *prinț*, *voievod*, *vodă*, care desemnau persoane din vârful ierarhiei sociale a căror identitate ori s-a pierdut, ori nu a fost precizată încă de la început de către denominatori, aceasta fiindu-le binecunoscută, iar amintirea ei, alături de titlu, părându-le oarecum redundantă. Semnalăm, în acest context, ceva ce pare a fi o neconcordanță, întâlnită la p. 194. Astfel, toponimul *Țeapa lu Vlad Țepeș* este identificat în text, potrivit DTRO, ca nume de loc din s. Bala de Sus c. Bala-MH, dar la nota 17 se arată că este vorba despre „o colină din satul Rasovița comuna Lelești, județul Gorj”, care apare în DTRO (vol. 6, p. 274, sub forma simplă *Țeapă*). Deși sunt toponime diferite, textul nu permite această interpretare.

În continuarea părții a doua, sunt trecute în revistă toponimele care au la bază apelativul *boier*, care a ajuns de-a lungul timpului să desemneze orice proprietar de pământ, așadar nu numai pe marii boieri sau pe cei de rangurile doi și trei ori pe boiernașii de țară, ci chiar și pe moșnenii posesori de pământ. Cum era de așteptat, adjectivul *boieresc* apare mult mai frecvent în toponimia din sudul țării decât substantivul de bază, datorită gradului mai mare de generalizare pe care îl exprimă (a se compara *Via Boierului* cu *Via Boierească*).

Categoriile periferice intrate în atenția autoarei se împart în două mari grupe. Pe de o parte, *moșnenii*, *moștenii* sau *megieșii*, țărani liberi al căror număr s-a împușinat mereu din cauza deteriorării condițiilor socioeconomice (cf. *Moșia Cetelor de Moșneni*), iar pe de altă parte, oamenii cu poziție socială marginală „asumată”, mai precis cei siliți să iasă sau ieșiți din proprie inițiativă în afara societății (*fur*, *hoț*, *haiduc*, *tâlhar*, *sicar* etc.), și cei a căror marginalizare s-a datorat constrângerilor socioeconomice (*birnic*, *clăcaș*, *fugar*, *rumân*, *șerb* etc.). Se dovedește, încă o dată, că

toponimia nu ține seama (...) de statutul social al oamenilor (...) Fiecare nume exprimă un anumit conținut semantic, ne comunică o anumită informație: lingvistică, istorică, etnologică, geografică... (p. 221).

Ca și în alte cazuri, doar investigația amănunțită, caz cu caz, poate să clarifice dacă în toponime compuse ca *Dealul Hoșului*, *Râpa Hoșului*, *Via Boierului*, *La Haiducu*, determinantul este un apelativ sau un nume propriu (cf. *Fântâna lu Furu*, *Cracu lu Haiducu*, *Conacu lu Boieru*, unde *fur*, *haiduc*, *boier* se află deja pe drumul dintre apelativ și antroponim).

Putem reține, și în acest caz, concluzia formulată de autoare, potrivit căreia:

Toponimia din Oltenia și Muntenia abundă în denumiri care descriu relația oamenilor cu societatea, sub aspect juridic sau administrativ, economic ori fiscal, stabilind poziția persoanelor în ierarhia colectivității sătești/urbane aservite sau libere. (p. 256)

De asemenea, merită reținut că, prin intermediul cărții de față, nu numai că doamna Iustina Nica Burci aduce în atenția cititorului contemporan numeroase toponime din categoriile precizate mai sus, ci le și supune, de fiecare dată, unei complexe analize lingvistice, care privește structura denumirilor (simple, derivate, compuse), modul de asociere a elementelor în cadrul structurilor compuse (cu nominativul genitivul și acuzativul), originea (substantive comune, substantive proprii, adjective), frecvența și distribuția lor teritorială.

Ne alăturăm concluziilor generale ale autoarei, considerând lucrarea foarte utilă din mai multe perspective. Din punct de vedere juridic și istoric, transparent, în multe cazuri, aspecte ale vechiului obicei al pământului în legătură cu proprietatea funciară și este suplinită astfel absența documentelor. Din punctul de vedere al antroponimiei, se observă diferitele etape de constituire a sistemului de denotație actual, iar pe ansamblu, toponimele reflectă istoria sinuoasă a locurilor, legată indisolubil de cea a oamenilor care au viețuit și viețuiesc acolo.